

ומתרצינן: לא. לא אסרה הברייתא אלא בשאין רבים צריכין להם, שאז אסור לחפור אף בורות של רבים.

ותמהינן: אי מיירי כל הברייתא כשאין צריכין להם, אם כן, דכוותיה גם גבי יחיד, מיירי כשאין יחיד צריך להם.

והלא כשאינו צריך להם — חטיטה מי שרי!?

והתניא, בורות שיחין ומערות של יחיד: כונסין מים לתוכן, אבל לא חוטטין אותן ולא שפין מחליקים וסותמים בכך את סדקיהן.

ושל רבים: חוטטין אותן, ושפין מחליקים וסותמים את סדקיהן בסיד, שלא יצאו המים.

ומדתנא הכא חילוק בין בורות של רבים, שחוטטין, לשל יחיד, שאין חוטטין, דלא כברייתא לעיל, על כרחך שלעיל איירי כשהיחיד צריך לבורות המים, ולהכי שרי. ואילו הכא מיירי דאינו צריך ולכן אסור.

כי אי אמרת שאף לעיל מיירי כשאנו צריך לבור ובכל אופן חוטטין, למה בהאי ברייתא תניא אסור.

ושוב הדרא קושיא: ואלא מאי, הא דתנן דחוטטין בור של יחיד, מדובר בשיחיד צריך להם, ודכוותיה, ובדומה הוא האי דתניא גבי רבים אין חופרין, כשהרבים צריכים להם.

וטעמיה: אמר, כיון דשתי מיניה רבים — כצרכי רבים דמי. ותנן במתניתין עושיין כל צרכי רבים⁽⁶²⁾.

א-ה שנינו במשנתנו: ומתקנין את קלקולי המים שברשות הרבים וחוטטין אותן.

ודייקנן: חטיטה, אין. אבל הפירה, לא. משום דטירחה היא.

אמר רבי יעקב אמר רבי יוחנן: לא שנו שחפירה אסורה אלא במקום שאין רבים צריכין להם לבורות המים.

אבל אם היו הרבים צריכין להם, אפילו חפירה של בורות מותר לצרכי רבים בחול המועד.

ומקשינן לרבי יוחנן: וכי כאשר רבים צריכין להם — מי שרי לחופרין?

והתניא: חוטטין בורות שיחין ומערות שנפלו לתוכן אבנים וצרוורות ומפנים אותם. ואפילו אם הבורות של יחיד.

ואין צריך לומר שחוטטים בורות של רבים.

ואין חופרין בורות שיחין ומערות של רבים. ואין צריך לומר של יחיד שאסור.

ומדייקת הגמרא: מאי לאו, הא דתנן מותר לחטוט ואסור לחפור בשל רבים, היינו אפילו כשרבים צריכין להם.

וקשיא לרבי יוחנן, שאמר אם רבים צריכין להם מותר אפילו לחפור.

מותר בכל אופן, וכמו שיבואר בהערה 66. ויעויין ברבינו חננאל שהפיסקא "ומתקנין את קלקולי המים" כתובה בגמרא קודם מעשים אלו.

62. כתב הרא"ש בשם הראב"ד, שהיתר זה אינו דוקא כשמתקנים המקולקלות, אלא אפילו בחדשים מותר, כיון שעושים כן לצורך הרבים,

ותקשי: כשרבים צריכין להם — חפירה מי אמיר!?

ומתרצינן: תריין הכי את לישנא דברייתא קמייתא:

והתניא: בורות שיחין ומערות של יחיד — כונסין מים לתוכן וחוטטין אותם. אבל לא שפין את סדקיהן⁽⁶³⁾, ולא חוטטין לתוכן⁽⁶⁴⁾, ולא סדין אותן בסיד.

חוטטין בורות של יחיד כשיחיד צריך להם. ואין צריך לומר של רבים כשרבים צריכין להם, דאפילו חפירה מותר⁽⁶⁵⁾.

ואילו של רבים — חופרין אותן וסדין אותן בסיד.

ישוב לא תקשי לרבי יוחנן, דאמר לא שנו דחפירה אסור אלא כשאין צריכין להם, וכדלעיל.

חזינן שחופרין בורות לרבים, כשרבים צריכין להם.

ואין חופרין בורות שיחין ומערות אפילו של רבים, כשאין רבים צריכין להם.

ומסקינן לקושיא: אלא קשיא הך קמייתא, דתניא בה דחוטטין בשל יחיד ורבים. ואין חופרין בשל יחיד ושל רבים.

ואין צריך לומר של יחיד, דכי אין יחיד צריך להם — אפילו חטיטה נמי אסור⁽⁶⁶⁾.

ותקשי, ממה נפשך: במאי קא מיירי? אי אין צריכין להם, אם כן יאסר ליחיד אף לחטוט. ואי צריכין להם, יהא מותר לרבים אף לחפור.

והיינו דמצינו בברייתות לעיל שאין חופרין בורות של רבים ואין חוטטין בורות של יחיד. דמיירי באין צריכין להם.

63. הלחם משנה [יו"ט ח ד] כתב, שמדברי הרמב"ם נראה שהיה גורס, "ושפין את סדקיהן", וכן כתב גם כן הרש"ש. ולכאורה יש להוכיח כגירסא זו מהברייתא לעיל שכתוב בה, "ושל רבים חוטטין אותן ושפין את סדקיהן", הרי שהשוה התנא שפין לחוטטין [ששניהם אינם מעשה אומן, ולכן הותרו לצורך רבים, וכמו שיבואר לפנינו].

66. כתב הרא"ש בשם הראב"ד, שהכלל העולה מסוגיתנו הוא, שכאשר עושים לצורך הרבים, אף על פי שאינו לצורך המועד כלל, מותר [ומשום שהמועד הוא זמן שאנשים בטלים ממלאכתם, ואם לא יעשו דברים אלו במועד, לא יעשו לעולם], אלא שזהו דוקא במלאכות שהם מעשה הדיוט, אבל מעשה אומן לא הותר אלא כשיש בו צורך הרבים במועד, ואילו לצורך יחיד לא הותר אלא כשיש את שתי המעלות יחד, מעשה הדיוט ולצורך המועד, ומחילוקים אלו נובעים כל הדינים שלמדנו כאן, שלצורך שתית הרבים במועד הותר לחפור בורות, אף על פי

64. הלחם משנה שם מבאר, שהכונה היא לחטיטה בעומק רב יותר, ואין זה כחטיטה סתם שהוזכרה ברישא, ולכן נאסר במועד משום טירחא.

65. הלחם משנה [שם ז י] כתב לפרש בדעת הראב"ד, שדוקא כאשר הבור הוא שייך לרבים,

אמר רב אשי, מתניתין נמי דייקא שאפילו חפירה מותרת אם רבים צריכים לבור. דקתני: עושין כל צרכי רבים! ולשון "כל" משמע לאתויי דבר נוסף.

מאי לאו — לאתויי חפירה, כשרבים צריכים לה.

ודחינן לדיוקא ממתניתין: לא. האי "כל" בא לענין אחר.

לאתויי הא דתניא:

יוצאין שלוחי בית דין לקרוץ לפנות קוצים את הדרכים, ולתקן את הרחובות ואת האסטרטאות, שווקים ודרכי הרבים גדולות ומפולשות. ולמוד את המקוואות.

וכל מקווא שאין בו ארבעים סאה מים — מרגילין לתוכו, קובעים שתהא אמת המים זורמת למקוה, כדי שלא יחסר בו ארבעים סאה.

ומניין שאם לא יצאו שלוחי בי"ד ועשו כל אלו — שכל דמים שנשפכו שם בדרכים ובעיר, מקוצים ונזקי הדרכים, מעלה עליהם הכתוב כאילו הם שפכו, שפכו אותם?

תלמוד לומר "והיה עליך דמים".

ופורכת הגמרא את הדחיה:

וכי "כל" דמתניתין אתי לאתויי את הדינים שבהאי ברייתא?

והא בהדיא קתני לה, להני דינים: ומתקנין את הדרכים ואת הרחובות ואת המקוואות ועושין כל צרכי רבים.

ועל כרחך "כל" — לאתויי מאי? לאו, לאתויי חפירה שמותרת, במקום שהיא לצרכי רבים!

ומסקינן: אכן שמע מינה שלצרכי רבים מותר אף לחפור.

שנינו במתניתין: מציינין את הקברות.

אמר רבי שמעון בן פזי, רמו לציון קברות מן התורה, מניין?

תלמוד לומר, בנבואת יחזקאל, שלעתיד לבא יעשו ישראל ציונים על מקום פגרי הגוים המושלכים.

ואמר הכתוב "וראה עצם אדם ובנה אצלו ציון".

[כשתית מים ובנין מרחץ, עיי"ש במשנ"ב ה], אבל לצורך אחר, כבנין בית הכנסת, אסור. אבל הריטב"א כתב, שכאשר אינם צריכים לו כלל במועד, אין להתיר אפילו חטיטה, ומה שהתירו לעיל חטיטה אף על פי שאין רבים צריכין לו, הכונה היא, שאינם דחוקים כל כך למים, שיש להם מעט מים, אבל באמת החטיטה היא לצורך שתית המועד, וכמו שפירש הרמב"ן.

שהחפירה נחשבת למעשה אומן, אבל כשאינם צריכים לו במועד, הותרה דוקא חטיטה, שהיא מעשה הדיוט, וכן מה שהתיר רב אשי לעיל לקדרוח הנהר במועד, הגם שלא היו נצרכים למימיו במועד, הוא גם כן במעשה הדיוט דוקא, ולצורך היחיד במועד, הותרה חטיטה דוקא, ולא חפירה. וכן נפסק בשו"ע [תקמד א-ב]. והוסף הרמ"א, שהיתר זה של צורך המועד ומעשה אומן הוא דוקא בדבר שיש בו צורך הגוף לרבים

אל מקדשי לשרתני". וילפינן מיניה כי מי שעבד עבודה זרה, ונתנכרו מעשיו לאביו שבשמים ונעשה ערל לב, וכן מי שמתו אחיו מחמת מילה והוא ערל בשר – אסור בעבודה במקדש.

ואף על דבר זה עליך לתמוה: מקמי דליתי יחזקאל – מאן אמר זאת!?! ולמה לא השמענו הקב"ה הלכה זאת לפני שהגיע יחזקאל?

אלא, על כרחך הביאור בדינים אלו דגמרא גמירי לה, שנלמדו דינים אלו בקבלה, הלכה למשה מסיני, שעברה איש מפי איש.

ואחר כך אתא יחזקאל, ובנבואתו אסמכה להלכה למשה מסיני אקרא⁽⁶⁷⁾.

ואין זה ציווי, כי אין הגויים מטמאין באהל, ולכן אין חייבין לציין את קברותיהם, אך זכר למושג "ציון" לקבר נזכר בהאי קרא⁽⁶⁷⁾.

אמר ליה רבינא לרב אשי: הא, הדין של ציון הקברים, מקמי דליתי יחזקאל, לפני שבא יחזקאל ואמרו – מאן אמר?

ואי מדאורייתא הוא, הוי ליה להקב"ה לאשמועינן, שידעו גם כל הדורות שלפני יחזקאל.

ומתריצינן: ולטעמיה, הרי מצינו כדומה, בהא דאמר רב חסדא: דבר זה, שערל אשר מתו אחיו מחמת מילה אסור בעבודה, מתורת משה רבינו לא למדנו אם מותר או אסור. ורק מדברי יחזקאל בן בוזי למדנו, שאמר "בל בן נכר, ערל לב וערל בשר – לא יבא

ובודאי שהציון עליהם אינו מן התורה כלל. ולכן פירש הקרן אורה, שהיה פשוט לגמרא, שלא היו מתקנים חכמים דין ציון, לולא שהיו מוצאים לו רמז מן התורה, כדי שלא להפסיד את ארץ ישראל, וכמו שנלמד לקמן, ומסקנת הגמרא היא, שנאמר למשה מסיני, שיש כח ביד החכמים לעשות סיג והרחקה ככל שיהיה נראה בעיניהם. והקשו התוס' בנדה [נז], הרי קברי עכו"ם אינם מטמאים באהל, ולקמן בגמרא מבואר, שאין מציינים אלא על דבר המטמא באהל, ואם כן איך הביאה הגמרא רמז מן האמור ביחזקאל לענין קברי גוג ומגוג שהם עכו"ם, ויעויין שם ובהגהות הב"ח כאן אות ה.

וכתב המנחת חינוך [שם] ליישב, שנראה מן הכתובים בספר זכריה [יב ב], שבמלחמה זו יפלו גם מן היהודים ח"ו, ואם כן יש לומר, שמשום כך יהיו צריכים לציין על הכל.

ובנתיבות הקודש [זבחים קיג] כתב ליישב בשם האור שמח, על פי מה שידוע מהגר"א,

67. לקמן בגמרא נלמד, שאין מציינים על עצם כשעורה, המטמא במגע ובמשא, אלא על רובע הקב עצמות או שדרה וגולגולת, שהם מטמאים גם באהל. וכתב המנחת חינוך [רסג יג], שלפי זה צריך לפרש "עצם אדם" האמור כאן, שהוא רובע הקב והדומים לו, והביא שאכן במסכת נזיר [נג ב] למדנו, ש"עצם אדם" הנאמר בפרשת טומאת מת בתורה גם כן הכונה בו לרובע הקב עצמות.

68. התוס' מבארים, שחיוב ציון הקברות הוא מן התורה, ולכן הוקשה לגמרא, "מקמי דליתי יחזקאל מאן אמר".

אבל התוס' [ב"ב קמז א] כתבו, שאין דין זה אלא מדרבנן. וכן הוכיח הקרן אורה ממה שמבואר לקמן בגמרא, שאין מציינין אלא את המקומות המסופקים לנו אם יש שם טומאה, כבית הפרס וחברותיה, והרי כל טומאת מקומות אלו אינו אלא מדרבנן, וכפי שנלמד לקמן,

הבא נמי, בציון קברים, גמרא גמירי לה. ואתא יחזקאל, ואסמכה אקרא.

רבי אבהו אמר: מהכא ילפינן לציון קברים מן התורה:

כתיב במצורע "וטמא טמא יקרא".

ומפרשינן: טומאה קוראה לו, ואומרת לו: פרוש! דהיינו, שיעשה סימנים שהוא טמא, כדי שירגישו בו אנשים, ויפרשו ממנו (69).

וכן אמר רבי עוזיאל בר בריה דרבי עוזיאל רבה [הגדול]: טומאה קוראה לו, ואומרת לו, פרוש.

ואם כן הכי נמי בטומאת מת, צריך לתת סימן ולעשות לה ציון, כדי שירגישו בטומאה ויפרשו.

ומקשינן: וכי הא קרא דמצורע להכי הוא דאתא? וכי הוא בא לחיבו לסמן לציבור לפרוש ממנו?

והלא ההוא קרא מיבעי ליה לכדתניא: "וטמא טמא יקרא" — מלמד שצריך להודיע צערו לרבים, ורבים מבקשים עליו רחמים!

ומנין ידעינן שצריך לתת סימן לטומאת מצורע, שמכאן נלמד לציון קברים?

ומתריצין: אי אתא האי קרא רק ללמד שיודיע המצורע את צערו ברבים, אם כן ליכתוב "וטמא יקרא".

מאי "וטמא טמא" דכתיב פעמיים?

שמעת מינה תרתוי, שיתן סימן לטומאתו, ושיודיע את צערו ברבים.

אביי אמר, מהכא ילפינן לציון קברים: "ולפני עור לא תתן מכשול". ומכאן יש ללמוד שחייבים להבליט את מקום הטומאה, כדי שלא יכשלו בה נושאי תרומה וטהרות (70).

רב פפא אמר, מהכא ילפינן: "ואמר סלו סלו פנו דרך". דהיינו יש להתקין דרך פנויה ללכת בה אוכלי תרומה, כי דרושה להם דרך פנויה מטומאה.

רב חיננא אמר: מסיפא דהאי קרא ילפינן, דכתיב "הרימו מכשול מדרך עמו".

רבי יהושע בריה דרב אידי אמר: ילפינן

בית דין הממונים על תקנת הציבור.

69. אף על פי שעיקר פסוק זה נאמר לענין מצורע, לומדים מכאן אף לענין שאר טומאות המטמאות אדם, שצריך להודיע לבני האדם ענין הטומאה, כדי שיפרשו ולא יטמאו בה. כן כתב הרמב"ם [טו"צ י ח]. ועיין משנה למלך [יו"ט ז טז] שכתב, שלימוד זה אינו אלא מדרבנן.

70. כתב המהרש"א, ששאר האמוראים לא

שאמנם קברי עכו"ם אין בהם טומאת אהל, מכל מקום כשהטומאה רצוצה, שאין מעליה אהל טפח, אזי כל הנוגע באויר שעל גביה, נחשב כאילו נגע בטומאה עצמה, ואין זה בגדר טומאת אהל, אלא בגדר טומאת מגע, ועל כן דין זה ישנו גם בקברי עכו"ם, ומפני זה יהיה צורך לציין אף על קברי העכו"ם.

ומלשון הרמב"ם [טו"מ ח ט] שכתב "כל המוצא קבר וכו' חייב לציין עליו", יש ללמוד, שהוא חיוב על כל יחיד ויחיד, ואינו רק חובת

מ"והודעת להם את הדרך ילכו בה".

מר זוטרא אמר: מ"והזרתם את בני ישראל מטומאתם". כי תרגום "והזרתם", הוא — ותפרישון. ועל ידי הסימן פורשין מהטומאה.

רב אשי אמר: מ"ושמרתם את משמרתי". ודרשינן: עשו משמרת למשמרתי.

והיינו, עשו משמרת לאוכלי תרומה, דכתיב בה "משמרת תרומתי", ותשמרום שלא יבאו לידי טומאה.

רבינא אמר: "ושם דרך — אראנו בישע אלוהים". וביאורו שיש לשים סימן באיזה דרך ילכו.

ועל הפסוק הזה אמר רבי יהושע בן לוי: כל השם אורחותיו בעולם הזה, והוא המחשב הפסד מצוה כנגד שכרה, ושכר עבירה נגד הפסדה [ושם" הוא מלשון שומא] — זוכה ורואה בישועתו של הקדוש ברוך הוא, כי בודאי צדיק גמור הוא, ואין חטא בא על ידו [ריטב"א].

שנאמר "ושם דרך". אל תיקרי "ושם" [בשין שמאלית], אלא "ושם" [בשין ימנית] דרך — אראנו בישע אלוהים". והיינו, שרואה ישועה שעושה ה' לישראל.

או כפשוטו, היות וישועתן של ישראל היא ישועתו של הקב"ה [ריטב"א].

רבי ינאי הוה ליה ההוא תלמידא דכל יומא הוה מקשי ליה קושיות.

אך בשבתא דריגלא, כשבא ציבור גדול לדרשה, לא הוה מקשי ליה. כי חשש שמא לא ידע רבי ינאי לענות, ויתבייש בציבור (71).

קרי רבי ינאי עליה, על אותו תלמיד "ושם ה-ב דרך — אראנו בישע אלוהים". כיון שהיה אותו תלמיד מחשב באיזה שעה ראוי להקשות ובאיזו לא.

[וריתב"א פירש, על שחישב כי גדול ההפסד להלבין פני חבריו מהשכר שיהא לו בלימוד זה, וכל שכן שיכול לשאול אחר כך].

תנו רבנן: אין מציינין מקום קבר (72), לא על

72. כתבו התוס', שכונת הברייתא היא, שאין צורך לציין, אבל אילו רצו לציין, הרשות בידם, ודוקא בשאר ימות השנה, אבל בחול המועד אסור, שהוא טירחא שלא לצורך.

והגרע"א הבין, שדברי התוספות נאמרו על הרישא של הברייתא, לענין דברים שאינם מטמאים באהל. ולכן הוקשה לו, הלא על ידי ציון זה אנו מפסידים תרומה וקדשים, שהרי מפורש לקמן בגמרא, שאדם העובר על הציון וטהרות בידו, הרי הוא צריך לשורפם, ומאחר שדברים אלו אינם מטמאים אלא במגע ובמשא, ולא באהל, נמצא שהפסדנו אותם בחינם. וכתב השפת אמת ליישב, שכונת התוס' היא,

למדו מפסוק זה, מפני שלא שמענו מכאן אלא שאסור ליתן מכשול לפני אחר, אבל עדיין לא למדנו שיהיה צריך לסלק מכשול הנתון לפני עור.

71. בבן יהודע מבאר, שכנראה כשהיה דורש בשבת הרגל לפני הרבים, היה עומד, מפני כבודם, והרי למדנו במגילה [כא], שכאשר אדם לומד דבר קשה צריך הוא לישוב, כדי שתתישב דעתו עליו לעיין היטב, ומפני כך לא היה מקשה לו אז, שהיה חושש שלא יוכל לעיין היטב בשמועתו כדי להשיב לו. ועיין מהרש"א.